

Ἡ κοινωνικὴ ἀποσύνθεση
στὴν εἰκονιστικὴ νεωτερικότητα.
Ἀπὸ τὴν ἀπο-ιεροποίηση τῆς κοινωνίας
στὴ θεοποίηση τῶν ἀλγορίθμων

Γεωργίου Κουννούσιη*

Εἰσαγωγικά

Στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., οἱ κοινωνιολογικὲς θεωρίες ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα τῆς ἀπομάγευσης τοῦ σύγχρονου κόσμου, καθὼς καὶ μὲ τὴ διάδοση τοῦ ὀρθολογισμοῦ σὲ ὅλες τὶς φάσεις τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι. Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς πρώιμης νεωτερικότητας ἦταν ἡ ἐκλογίκευση τῶν πάντων, κάτι ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτηση ἐνὸς νέου κοινωνικοοικονομικοῦ μοντέλου, τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐν τούτοις, ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς φάσεις, διαπιστώθηκε ὅτι τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα τῆς νεωτερικότητας ἀποκομμένης ἀπὸ τὴν ἱερότητα τοῦ κόσμου, ἔτσι ὅπως παρουσιαζόταν διαχρονικά, ἦταν πρόβλημα ὑπαρξιακό¹.

Γενεσιουργὰ αἰτία τοῦ καπιταλισμοῦ ἦταν ἡ ἐπίδραση τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ γραφειοκρατία, σύμφωνα μὲ τὸν Max Weber, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι αὐτὴ ποὺ διαμόρφωσε τὴ σύγχρονη τεχνολογία καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ τὴ

* Ὁ Γεώργιος Κουννούσιης εἶναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ μέλος Σ.Ε.Π. τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἐκκλησίας Κύπρου.

1. R. Aron, *Ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης*, τ. Β' (Ντυρκέμ, Παρέτο, Βέμπερ), μετάφρ. Μπ. Λυκούδης, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα ³1993, σ. 274.

διαμορφώνει στις κοινωνίες του μέλλοντος². Στόν καπιταλισμό, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παραδοσιακὰ οἰκονομικὰ μοντέλα, ὅλες οἱ συναλλαγές πραγματοποιοῦνται μὲ χρήματα καὶ ὁ ἀπώτερος στόχος εἶναι τὸ κέρδος. Ὁ καπιταλισμὸς ὅμως δὲν εἶναι ἓνα ἐνιαῖο φαινόμενο. Τὸ μοντέλο του ἐξελίσσεται ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκάστοτε ἐποχὴ καὶ σχετίζεται μὲ τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν ποὺ τὸν διαχειρίζονται. Ἔτσι, ἀναλύοντας τὴ νωτερικότητα, μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τρεῖς φάσεις διαμόρφωσης τῆς παγκόσμιας καπιταλιστικῆς οἰκονομίας³, ἐνῶ τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 21ου αἰ. ἀναδεικνύεται ἡ τέταρτη κατὰ σειρὰν ἐξέλιξή του⁴.

Ὁ καπιταλισμὸς ἐνέχει στὰ σπλάγχνα του ὅλα τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα ποὺ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, τὰ ὁποῖα κατάφεραν νὰ προωθήσουν τὴν οἰκονομία σὰν αὐτόνομη ἐπιστήμη, ἀποσυνδεδεμένη ἀπὸ κάθε θρησκευτικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναφορά. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάδυση τοῦ ἀτομικισμοῦ, κάτω ἀπὸ προτεσταντικὲς ἐπιρροές, ὁ ἄνθρωπος μετατράπηκε σὲ ἰδιοκτήτη τοῦ ἑαυτοῦ του, ἓναν ἐπιχειρηματία τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς, ποὺ ἀπώτερο σκοπὸ ἔχει τὴ διαρκῆ βελτίωση τῆς καθημερινότητάς του μέσα ἀπὸ τὸ κέρδος⁵. Ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι πλέον ταυτισμένος μὲ τὸν σύγχρονο πολιτισμὸ, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ του. Ὁ Max Weber διείδε ὅτι ὁ καπιταλισμὸς στὰ σπλάγχνα του φέρει βασικὲς ἠθικὲς ἀξίες τοῦ καλβινιστικοῦ πουριτανικοῦ πνεύματος, ἔτσι ὅπως ἐφαρμοζόταν στὴ Γερμανία στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ἐπισήμανε ἐπίσης ὅτι στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται στὸν στόχο

2. A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, ἐπιμ.-μετάφρ. Δ. Τσαούσης, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2002, σ. 61.

3. Ὁ Anthony Giddens ἐπισημαίνει τὶς τρεῖς φάσεις βλ. *Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνιολογία*, ἐπιμ.-πρόλ. Θ. Κονιαβίτης, μετάφρ. Ντίνα Τριανταφυλλοπούλου, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 31993, σ. 163.

4. Γιὰ τὴν τέταρτη φάση βλ. Γ. Κουννούσης, «Ἡ ἠθικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἡ “ἀνήθικη” κοινωνία», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας* 22 (2016), σσ. 110-120.

5. Π. Μπρυκνέρ, *Ἡ μίζερια τοῦ πλοῦτου. Ἡ θρησκεία τῆς ἀγορᾶς καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς*, μετάφρ. Λόισκα Ἀβαγιανοῦ, ἐκδ. Ἀστάρτη, Ἀθήνα 2002, σ. 120. Τὴν ἀνάπτυξη τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς σκέψεως ἀπὸ τὸν Spinoza, τὸν Kant, τὸν Nietzsche μέχρι τὸν Marx καὶ τὸν Weber, βλ. Θ. Γκιούρας, «Εἰσαγωγή», στό: M. Weber, *Οἰκονομία καὶ Κοινωνία*, τ. Γ': *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, εἰσαγ.-μετάφρ.-ἐπιμ. Θ. Γκιούρας, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2007, σσ. κε'-ξή'.

της απόκτησης χρημάτων, με την απόκτηση να γίνεται αξία και να αναδεικνύεται σε υπέρτατο σκοπό της ζωής του⁶.

Κατά τον Weber, στην εμφάνιση της νεωτερικότητας σημαντικός ήταν ο ρόλος που έπαιξε ο εξορθολογισμός της θρησκείας και η μακρά διαδικασία στο ίδιο το έσωτερικό των θρησκειών και ιδίως του προτεσταντισμού, που οδήγησε στην απομάγευση του κόσμου⁷. Αυτό που χαρακτηρίζει τη διαδικασία απομάγευσης και εξορθολογισμού του κόσμου, όπως την περιγράφει ο Weber, είναι η κοινωνική διάλυση της κανονιστικής ρύθμισης του τρόπου ζωής, αφού είχε ως συνέπεια την απο-ιεροποίηση του κόσμου. Πλέον, οι διάφορες σφαίρες του πράττειν αυτόνομήθηκαν μεταξύ τους και δεν υπάρχει πια ένοποιητικό νόημα για να σηματοδοτήσει τη ζωή και να δώσει μία κατεύθυνση στην πορεία της. Για τον λόγο αυτόν και ο Weber αναφέρεται σε έναν πολυθεϊσμό αξιών⁸ και αναδεικνύει το κεντρικό πρόβλημα του σύγχρονου πολιτισμού, που είναι η κατεύθυνση της ζωής του ανθρώπου. Για τον Weber υπάρχει η δυνατότητα της πορείας του σύγχρονου ανθρώπου προς μία ορθολογική συμπεριφορά σε έναν κόσμο απομυθοποιημένο⁹.

Ο Weber διατύπωσε ακόμη την άποψη ότι «ή οικονομική στάση των ανθρώπων μπορεί να καθορισθεί από το σύστημα πίστεως, το ίδιο όπως και το σύστημα πίστεως μπορεί να καθορισθεί, σε μια δεδομένη στιγμή, από το οικονομικό σύστημα»¹⁰. Μήπως αυτή η στιγμή που προέβλεψε ο Weber είναι ήδη παρούσα στην ύστερη νεωτερικότητα που κύριο χαρακτηριστικό έχει την παγκοσμιοποίηση, την ευρεία χρήση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης και τις εφαρμογές της τεχνητής νοημοσύνης; Ήδη ένας νέος όρος περιγράφει την εποχή μας, αυτός

6. M. Weber, *Η προτεσταντική ήθικη και το πνεύμα του καπιταλισμού*, πρόλ.-έπιμ. Β. Φίλιας, μετάφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίος, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006, σσ. 60-68.

7. D. Hervieu-Leger, J.-P. Willaime, *Κοινωνικές θεωρίες και θρησκεία*, έπιμ.-πρόλ. Νίκη Παπαγεωργίου, μετάφρ. Κ. Τσικερδάνος, έκδ. Κριτική, Αθήνα 2005, σσ. 133-136.

8. M. Κυπραίος, «Εισαγωγικό Δοκίμιο», στο: M. Weber, *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, εισαγ.-μετάφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίος, έκδ. Κένταυρος, Αθήνα 1983, σσ. 200-201: «Ο σύγχρονος κόσμος κατά τον Weber ξαναγύρισε στον πολυθεϊσμό – αλλά οι θεοί δεν είναι πρόσωπα... αλλά είναι οι απρόσωπες αξίες».

9. D. Hervieu-Leger, J.-P. Willaime, *Κοινωνικές θεωρίες και θρησκεία*, ό.π., σσ. 157-159.

10. R. Aron, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, τ. Β', ό.π., σ. 328.

της εικονιστικής νεωτερικότητας¹¹ και άρκετοι είναι οι έπιστήμονες σὲ ὅλον τὸν κόσμον ποὺ χρησιμοποιοῦν θρησκευτικὴ ὀρολογία γιὰ νὰ περιγράψουν τὴ νέα κοινωνικὴ πραγματικότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ χρήση τῶν ἀλγορίθμων στὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ ἀρχὴ ποὺ διέπει τὸ ἔργο τοῦ Weber γιὰ τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ: Θεωρητικὰ μπορεῖ ὀποιοδήποτε σύστημα θρησκευτικῶν πεποιθήσεων νὰ λειτουργεῖ ὡς γενεσιουργὸς αἰτία δραστηριοτήτων ποὺ ἔχουν σημαντικὴ ἐπίδραση στὴν καθημερινὴ ζωὴ, ἀκόμη καὶ στὴν οἰκονομικὴ σφαῖρα¹².

1. Οἱ κοινωνιολογικὲς θεωρίες γιὰ τὸν χρηματοπιστωτικὸ καπιταλισμὸ τῆς ὕστερης νεωτερικότητας

Ὁ ὕστερος καπιταλισμὸς τῆς παγκοσμιοποιημένης νεωτερικότητας στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰ. περιβλήθηκε ὁ ἴδιος τὴν ἱερότητα ποὺ ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ἔκανε τὴν ἀγορὰ μίαν θεότητα, στὴν ὀποία ὄλοι ὄφειλαν νὰ δείξουν ὑπακοὴ καὶ θρησκευτικὴ εὐλάβεια στὶς ἀποφάσεις της¹³. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια ἡ ἀνθρωπότητα νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ μίαν ἄνευ προηγουμένου οἰκονομικοκοινωνικὴ κρίση στὶς ἀρχὲς τοῦ 21οῦ αἰ. – μίαν κρίση ἡ ὀποία ἀναδείχθηκε ταυτόχρονα τόσο ὡς πολιτισμικὴ ὀσο καὶ ὡς πνευματικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ¹⁴. Αὐτὸ ποὺ ἀποκαλύφθηκε εἶναι ἓνα τρομακτικὸ κενὸ νοήματος στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἡ καταναλωτικὴ κουλτούρα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας τελικὰ τὸν ἐξάπατσε: Δὲν τοῦ ἔδωσε ὄλα ὀσα τοῦ ὑποσχέθηκε μέσω τῆς ἀπόκτησης καὶ κατανάλωσης ἄφθονων ὕλικῶν ἀγαθῶν¹⁵.

11. Θ. Τάσης, *Πολιτικὲς τοῦ βίου II: Ἡ ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2017, σ. 45: «Ἡ εἰκονιστικὴ κοινωνία ἀποτελεῖ τὴν παρούσα μορφή τῆς νεωτερικότητας, ἡ ὀποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς εἰκόνας σὲ ὄλες τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες καὶ τὴν βαθμιαία ἐξεικόνιση τοῦ βίου».

12. G. Davie, *Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας*, πρόλ. Ἰω. Πέτρου, ἐπιστ. ἐπιμ. Νίκη Παπαγεωργίου, μετάφρ. Εὐαγγελία Λίλιου – Νίκη Παπαγεωργίου, ἐκδ. Κριτικὴ, Ἀθήνα 2010, σ. 60.

13. Π. Μπρουνέρο, *Ἡ μιζέρια τοῦ πλούτου*, ὀ.π., σσ. 250-251.

14. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμὸς. Εἰκονιστικὸ ὕποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σ. 27.

15. Z. Bauman, *Ρευστὸς Φόβος*, μετάφρ. Γ. Καράμπελας, ἐκδ. Πολύτροπον, Ἀθήνα

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἐγκλωβισμένος καθὼς εἶναι στό «σιδερένιο κλουβί»¹⁶ τοῦ νεοφιλελεύθερου καὶ χρηματοπιστωτικοῦ καπιταλισμοῦ –τῆς τέταρτης κατὰ σειρὰ φάσης ἐξέλιξης τοῦ παγκόσμιου οικονομικοκοινωνικοῦ συστήματος–, μετατρέπεται σὲ μία μαριονέττα ἐνὸς καλὰ σχεδιασμένου καὶ ρυθμισμένου θεάτρου¹⁷. Παράλληλα, ἡ συσσώρευση τοῦ πλούτου στὰ χέρια λίγων ὑπερεθνικῶν ἐταιρειῶν –ἢ ἀκόμη καὶ μερικῶν ἀνθρώπων– καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτη διακίνηση κεφαλαίων κατέστρεψαν τὴν παγκόσμια οἰκονομία¹⁸. Ἡ νεωτερικότητα, ἔτσι ὅπως ἐξελίχθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια, λειτουργεῖ σὲ βάρος τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅπως ἐπισήμανε ὁ Γερμανὸς στοχαστὴς καὶ κοινωνιολόγος Χάρτμουτ Ρόζα, ἡ νεωτερικότητα συνδέεται μὲ ἓνα «σύστημα μόνιμης ἐπιτάχυνσης τῆς ζωῆς», τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὀνομάζει «σύστημα δυναμικῆς σταθεροποίησης». Μὲ πολὺ ἀπλᾶ λόγια, γιὰ νὰ διατηρήσουν οἱ καπιταλιστικὲς κοινωνίες τὸ *status quo* τους, πρέπει νὰ ἐπιταχύνουν συνεχῶς τὴν παραγωγικότητα, τὴν καινοτομία, τὸν ἀνταγωνισμό ἀλλὰ καὶ τὴν κατανάλωση. Ὁ Ρόζα ξεχωρίζει τρεῖς μορφές κοινωνικῆς ἐπιτάχυνσης: τὴν τεχνολογική, τοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς¹⁹.

Εἶναι ἐκπληκτικὸ τὸ ὅτι ὁ Zygmunt Bauman χρησιμοποιεῖ θρησκευτικὴ ὀρολογία ὅταν ἀναφέρεται στὴ χρηματιστικὴ οἰκονομία τῆς παγκοσμιοποιημένης νεωτερικότητας. Οἱ ὄροι προέρχονται ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ δόγμα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ δώσει ἔμφραση στὴ θεοποίηση τοῦ χρήματος ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἀνθρώπους καὶ ὅσους θέλουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν θρησκευτικὲς προπαγανδιστικὲς πρακτικὲς γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸ τους. Ἡ «Ἐκκλησία τῆς Οἰκονομικῆς Ἀνάπτυξης»,

2007, σ. 83.

16. M. Weber, *Ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ*, ὁ.π., σ. 158, ὅπου ὁ Weber περιγράφει τὸν ἀσκητισμὸ τοῦ πουριτανικοῦ πνεύματος σὰν νὰ μετατράπηκε ὁ μοναχικὸς ἐλαφρὸς μανδύας τῶν μοναχῶν ποὺ εἶναι στὰ μοναστήρια σὲ ἓνα σιδερένιο κλουβί γιὰ τοὺς λαϊκοὺς στὸν κόσμο.

17. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ. Ὁ νεοφιλελευθερισμὸς καὶ οἱ νέες τεχνολογίες τῆς ἐξουσίας*, μετάφρ. Β. Τσαλῆς, ἐκδ. Opera, Ἀθήνα 2023, σ. 15.

18. A. Touraine, *Πῶς νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ;*, μετάφρ. Κ. Μποτόπουλος, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 1999, σ. 28.

19. Σ. Ἰωαννίδης, «Ὁ Χάρτμουτ Ρόζα στὴν “Κ”»: Ἡ ζωὴ σὲ μόνιμη ἐπιτάχυνση» (29/11/22), στό: <https://www.kathimerini.gr/culture/562157029/o-chartmoyt-roza-stin-k-i-zoi-se-monimi-epitachynsi/> [22.5.2025].

σύμφωνα με τὸν Bauman, ἔχει μία συγκεκριμένη ιδεολογία: Τὸ Εὐαγγέλιο ποὺ διδάσκει καὶ προωθεῖ, κατέχει τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων τόσο καθολικὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ ὅσο καμμία ἄλλη «μεγάλη ἀφήγηση» δὲν τὸ εἶχε ποτὲ καταφέρει. Ἡ νεωτερικότητα συμπορευόταν πάντοτε μετὰ τὴ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς μοντέρνες μεγάλες ἀφηγήσεις: αὐτὴν τῆς προόδου τοῦ ἐλέγχου ποὺ ἀσχεῖ ὁ ἄνθρωπος πάνω στὴ Γῆ ὁδηγούμενος ἀπὸ τὴν «Ἁγία Τριάδα»: τὴν Οἰκονομία, τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Τεχνολογία. Ἐνῶ οἱ πλεῖστες τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰ. ἔχουν πεθάνει, ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἢ βρίσκονται σὲ κατάσταση καταστολῆς, ὑποστηρίζει ὁ Bauman, ἡ ἀφήγηση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης μέσω τοῦ καπιταλισμοῦ χαίρει ἄκρας ὑγείας, ἀκριβῶς λόγω τῆς θρησκευτικοποίησης τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας²⁰.

Ὅπως εἶχε ὀρθῶς προβλέψει ὁ Weber, τὸ οἰκονομικὸ σύστημα, δηλαδή ὁ καπιταλισμὸς, μπορεῖ νὰ καθορίσει τὸ σύστημα πίστεως τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ νοηματοδοτήσει τὸ ἦθος καὶ τὶς πράξεις τους. Ὁ καπιταλισμὸς διαδόθηκε στὸ παγκόσμιο στερέωμα μέσω τοῦ κινηματογράφου, τῆς μουσικῆς βιομηχανίας καὶ τῆς διαφήμισης ποὺ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὶς Η.Π.Α. Ἐκεῖ, κατὰ τὸν 20ὸ κυρίως αἰῶνα, παρουσιάσθηκε στὴν ἀνθρωπότητα ὁ καπιταλιστικὸς παράδεισος τῆς τρυφῆς, ὁ ὁποῖος ἦταν ὄρατος στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων μέσω τῶν δεκτῶν τῆς τηλεόρασης²¹. Ὁ καπιταλισμὸς εἶχε καθαγιάσει ἕνα ἀδηφάγο καὶ χαοτικὸ σύστημα ποὺ ἀναπτύσσεται μετὰ ἄλματα μέσω τῆς καταναλωτικῆς κουλτούρας²². Ἡ πίστη στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ὑποσχέθηκε στοὺς ἀνθρώπους καλύτερες συνθηκὲς ζωῆς, μεγαλύτερη εὐημερία καὶ κοινωνικὴ πρόοδο. Πράγματι, ὁ καπιταλισμὸς γιὰ ἕναν περίπου αἰῶνα ξεχώρισε ἀνάμεσα στὶς ὑπόλοιπες θρησκείες, γιατί ὄχι

20. Z. Bauman – C. Bordoni, *Ἡ Νεωτερικότητα σὲ Κρίση*, μετάφρ. Γερ. Λυκιαρδόπουλος, ἐκδ. Ὑψίλον/βιβλία, Ἀθήνα 2016, σσ. 40-41 [ἡ ἔμφαση δική μας]· Z. Bauman, *Ρευστὸς Φόβος*, ὁ.π., σ. 153.

21. Y. N. Harari, *21 μαθήματα γιὰ τὸν 21ο αἰῶνα*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2018, σ. 247.

22. Χρ. Τσιρώνης, *Ὁ καταναλωτισμὸς στὴ σύγχρονη κοινωνικὴ θεωρία. Τομὲς στὸ ἔργο τοῦ Z. Bauman*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 31: «Ὅταν γίνεται λόγος λοιπὸν γιὰ τὴν Καταναλωτικὴ Κοινωνία νοεῖται μιὰ κατάσταση στὴν ὁποία ὁ Καταναλωτισμὸς παίζει ἕναν ιδιαίτερα καθοριστικὸ ρόλο σὲ ὅλη τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία ἐνὸς κοινωνικοῦ συστήματος».

μόνον υποσχέθηκε θαύματα στη γη αλλά τὰ πραγματοποίησε κιόλας. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ ἐξῆς, ὁ ἄνθρωπος ζεῖ περισσότερο, ἡ παιδικὴ θνησιμότητα μηδενίσθηκε, γίνονται λιγώτεροι πόλεμοι, ὑπάρχει τὸ αἶσθημα τῆς ἰσότητας, ἡ μόρφωση εἶναι δικαίωμα καὶ ἡ μεσαία τάξη ἐδραιώθηκε. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει ἀνέσεις καὶ φροντίδες ποὺ δὲν μπορούσε ποτὲ νὰ ἔχει στὸ παρελθόν²³.

Ὅμως, ἡ θρησκευτικὴ προσήλωση στὸ δόγμα τῶν διαρκῶς ἐπεκτεινόμενων ἀγορῶν καὶ στὴν ἐμπορευματοποίηση κάθε ὑλικῆς καὶ ἄυλης ὀντότητας πάνω στὴ γη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κυριαρχία τοῦ χρηματοοικονομικοῦ καὶ τραπεζικοῦ τομέα, ἔχει ἀναποδογυρίσει τὴ σχέση μεταξὺ οἰκονομίας καὶ φύσεως²⁴. Ὁ καπιταλισμὸς, ὡς θρησκεία τῆς διαρκοῦς οἰκονομικῆς μεγέθυνσης, βασιζέται στὴ διαρκῶς αὐξανόμενη κατανάλωση. Ἀκόμη καὶ στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, στηρίζεται στὶς σχέσεις κέρδους ἀξιοποιώντας τὴ γενικὴ διάνοια τῆς ἀνθρωπότητας γιὰ αὐξήση τῆς παραγωγικότητας. Τὸ κεφάλαιο ἐμφανίζεται καὶ πάλι στὴν ἱστορία ὡς ἡ νέα ὑπερβατικότητα, ὁ νέος κυρίαρχος στὸ παιχνίδι τῶν ἀγορῶν²⁵. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ὑποχρεώσεις του χρεώνεται στὶς τράπεζες. Αὐτὸ τὸν μετατρέπει ἀπὸ ἐλεύθερο ἄτομο σὲ δοῦλο καὶ ἀπὸ ὑπεύθυνο πρόσωπο σὲ ἀνεύθυνο καταναλωτὴ, σὲ ἕναν πιστὸ γεμάτο ἐνοχὲς ἀπέναντι στὸν Θεὸ τοῦ κεφαλαίου²⁶.

Δυστυχῶς, ἡ πρόοδος ποὺ εὐαγγελιζόταν ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ἄκρατος καταναλωτικὸς καπιταλισμὸς δὲν ἐπαληθεύθηκε ποτὲ καὶ ἡ κοινωνικὴ ὀπισθοδρόμηση στὶς ἀρχὲς τοῦ 21οῦ αἰ. εἶναι πραγματικότητα. Οἱ

23. Y. N. Harari, *Homo Deus. Μία σύντομη ἱστορία τοῦ μέλλοντος*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα ³2022, σσ. 199-200.

24. Ἀντ. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη. Ἄνθρωπος, Φύση, Μηχανές*, ἐκδ. Τόπος, Ἀθήνα ²2024, σ. 37.

25. Ἀντ. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὁ.π., σ. 258.

26. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὁ.π., σσ. 18-19: «Δὲν εἶναι τὸ κεφάλαιο ἕνας νέος Θεὸς ποὺ μᾶς καθιστᾶ καὶ πάλι ὀφειλέτες;». Ἐδῶ ὁ Χὰν παίζει μὲ τὴ γερμανικὴ λέξη *schuld* ποὺ σημαίνει χρέος, ἐνοχὴ, γιὰ νὰ καταδείξει τὴ θρησκευτικὴ βαρύτητα ποὺ λαμβάνει ἡ λέξη, ὅπως ἀντίστοιχα ὁ Weber συνδύασε τὴ λέξη ἐπάγγελμα, *beruf* στὰ γερμανικά, ποὺ σημαίνει ταυτόχρονα καὶ ἀποστολή, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι γιὰ τοὺς πουριτανοὺς προτεστάντες ὁ ἄνθρωπος ὀφείλε νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ του γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἄξιος τῆς σωτηρίας· βλ. *Ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ*, ὁ.π., σσ. 138-146.

βεβαιότητες τῶν πιστῶν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας κατέρρευσαν, ἀφοῦ βγήκαν στὴν ἐπιφάνεια οἱ στρεβλώσεις τῆς. Κατανοήθηκε ὅτι ἡ ἀλάνθαστη πίστη ἦταν μία αὐταπάτη, γι' αὐτὸ καὶ ἐνίωσαν ἀπογοήτευση γιὰ τὴ ματαιώση τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου ποὺ τοὺς ὑποσχέθηκε ἡ ἔκρηξη τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ καταναλωτικὴ κουλτούρα²⁷. Στις ἡμέρες μας ἡ οἰκολογικὴ καταστροφή, ἡ οἰκονομικὴ κατάρρευση καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐξαθλίωση μαστίζουσιν ὀλόκληρο τὸν πλανήτη. Ἐλάχιστοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ κατάφεραν νὰ βγοῦν κερδισμένοι καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ συναγωνισθοῦν μεταξύ τους γιὰ τὴ δημιουργία συστημάτων τεχνητῆς νοημοσύνης, μὲ σκοπὸ τὸ οἰκονομικὸ κέρδος καὶ τὴν ἀπόκτηση ἐξουσίας σὲ πλανητικὴ κλίμακα²⁸.

2. Ἡ θεοποίηση τῶν ἀλγορίθμων μέσω τοῦ νεοφιλελεύθερου καπιταλισμοῦ τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας

Ὅπως ἄλλοτε ἡ πίστη στὴν παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς οἰκονομίας τὶς ἀνέδειξε σὲ ἓνα εἶδος θρησκείας γιὰ τοὺς θιασῶτες τους καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητας ἀναδείχθηκε σὲ δόγμα, ἔτσι καὶ σήμερα ἡ μεσσιανικὴ ἀνάδειξη τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἐγκαθιδρύει μίαν νέα θρησκευτικὴ πίστη. Αὐτὴ τὴ φορά, ἡ νέα θρησκεία δὲν θὰ πηγάζει ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς ὅπως ἦταν ἡ Ἀθήνα, τὰ Ἱεροσόλυμα ἢ ἡ Μέκκα, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια τῆς Δύσεως, ὅπως εἶναι ἡ κοιλάδα τῆς Σίλικον Βάλεϊ καὶ τὸ MIT²⁹. Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀναδυόμενη θρησκεία στὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας εἶναι ὁ νταταϊσμός, ὁ ὁποῖος δὲν λατρεύει

27. M. Ferro – Ph. Jeammet, *Ποιές γνώσεις καὶ ποιές ἀξίες νὰ μεταδώσουμε στὰ παιδιά μας;*, μετάφρ. Πελαγία Μαρκέτου, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2000, σσ. 47-51.

28. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*. Ἔνα ταξίδι στὸ μέλλον, ἐκδ. Διόπτρα, Ἀθήνα 2024, σσ. 142-143: «Στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ τοῦ 21ου αἰῶνα [...] τὸ πιὸ σημαντικὸ κεφάλαιο εἶναι τὰ ψηφιακὰ data [...]. Ἐξί στους δέκα πλέον βαθύπλουτους ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ μας ἔρχονται ἀπὸ τὸ πεδίο τῶν data καὶ τῆς ψηφιακῆς ἐπιχειρηματικότητας».

29. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 337. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σ. 73.

οὔτε θεοὺς οὔτε ἀνθρώπους, ἀλλὰ λατρεύει τὰ δεδομένα³⁰. Ἡ πρώτη φορά πού ἔγινε λόγος γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς νέας αὐτῆς θρησκείας ἦταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2013, ὅταν ὁ David Brooks τὸ ἀνακοίνωσε στοὺς *New York Times*³¹.

Τί εἶναι ὅμως ὁ νταταϊσμός; Ἄν θέλουμε νὰ δώσουμε ἕνα ὀρισμό, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι: «μιά τεχνο-θρησκεία πού προτάσσει ὡς ἀνώτατη ἀρχή της τὶς πληροφορίες, πού ἀνάγει τὸν πλοῦτο τῆς ζωῆς σὲ ἀριθμούς καὶ ἀλγορίθμους, καὶ ἐκτοπίζει στὴ σκιά τῆς μέριμνας ὅ,τι δὲν ἐγγράφεται στὴ γλῶσσα τῶν μαθηματικῶν»³². Σύμφωνα μὲ τὸν νταταϊσμό, τὰ πάντα ἀνάγονται σὲ πληροφορίες καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι τὸ σύμπαν ἀποτελεῖται ἀπὸ ροεὲς δεδομένων, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων καθορίζεται ἀπὸ τὴ μαθηματικὴ ἐπεξεργασία τους. Ὅσοι ἀσπάζονται τὴ νέα αὐτὴ θρησκεία λειτουργοῦν μὲ βάση μία νέα κοσμολογία καὶ ὄντολογία: Οἱ ἐπιστήμονες τῆς ζωῆς βλέπουν πλέον τοὺς ὀργανισμοὺς σὰν βιοχημικοὺς ἀλγορίθμους καὶ οἱ ἐπιστήμονες τῆς πληροφορικῆς σχεδιάζουν ὅλο καὶ πιὸ σύνθετους ἠλεκτρονικοὺς ἀλγορίθμους³³. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ συσσώρευση μεγαλοδεδομένων (big data), τὰ ὁποῖα μπορούν νὰ γίνουν διαχειρίσιμα μόνο μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν αὐτοματισμῶν τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Ὅσο πιὸ πολλὰ δεδομένα κατέχει ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη, τόσο περισσότερο ἀποτελεσματικὴ γίνεται³⁴. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καὶ ὅλα πλέον στὸν κόσμος τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας μετατρέπονται σὲ ψηφιακὰ δεδομένα γιὰ νὰ προσφερθοῦν στὸν βωμὸ τῆς γιγάντωσης τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, πού σὰν καινούργια ἰέρεια θὰ προσφέρει στοὺς ἀνθρώπους τὶς μαντικές-μαγικὲς της δυνατότητες.

Γιὰ πρώτη φορά στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἡ τεχνολογία μὲσω τῶν ἐφαρμογῶν τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης καταφέρνει νὰ παράγει λόγο καὶ μάλιστα ἀνθρωποφανῆ. Ἐνῶ ἡ ὄντολογία τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πού ἀναπτύχθηκε κατὰ τὸν Διαφωτισμὸν κατάφερε στὴ Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση νὰ παραγάγει τεχνολογία, στὴν ἐποχὴ

30. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 352. Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ λέξη data (=δεδομένα) καὶ τὴν ἑλληνικὴ κατάληξη -ισμός.

31. Ἀναφέρεται στὸ B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὁ.π., σσ. 88-89.

32. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σ. 167.

33. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 353.

34. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σσ. 146-147.

τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας καὶ τοῦ δευτέρου Διαφωτισμοῦ ἢ τεχνολογία, ἀντιστρέφοντας τοὺς ρόλους, καταφέρνει νὰ παράγει τεχνητὸ λόγο³⁵. Ἀπομένει οἱ ἐπιστήμονες τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν νὰ διερευνήσουν κριτικὰ ἐὰν αὐτὸς ὁ τεχνητὸς λόγος εἶναι ὀρθὸς ἢ ἀνορθολογικός. Θὰ τολμούσαμε νὰ παραφράσουμε τὰ ἐξελικτικὰ στάδια τοῦ A. Comte³⁶ καὶ νὰ ποῦμε ὅτι στὴν ἱστορία εἶχαμε τὴν ἐξέλιξη τῶν τριῶν σταδίων τοῦ Λόγου: Πρῶτα ἦταν ἡ Θεο-λογία, ἡ ὁποία ἐπηρέαζε τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνα, ἔπειτα ἦταν ἡ Ἀνθρωπο-λογία, ἡ ὁποία ὡς θρησκεία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ λάτρευε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐπηρέαζε τὴ σύγχρονη μετὰ τὸν Διαφωτισμὸ ἐποχὴ, καὶ τέλος σήμερα εἶναι ἡ Τεχνο-λογία, ἡ ὁποία ἐπηρεάζει μὲ τὴ σειρά της τὴν εἰκονιστικὴ ἐποχὴ. Ἔτσι, ἔχουμε τὰ τρία ἐξελικτικὰ στάδια *Θρησκεία – Ἀνθρωπισμὸς – Τεχνολογία*, ὅπου ἀντιστοιχεῖ στὸ καθένα τὸ ἀντικείμενο ποὺ ἐνεργεῖ κάθε φορά: ὁ Θεός, ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ μηχανή.

Ὁ Διαφωτισμὸς εἶχε ὡς ὄργανό του τὸν λόγο καὶ ὡς ἐργαλεῖο του τὴ στατιστικὴ. Γι' αὐτὸ, ὅπως ἐπισήμανε ὁ Weber, ὡς γενεσιουργὰ αἷτια τοῦ καπιταλισμοῦ, μπορούμε νὰ σημειώσουμε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς γραφειοκρατίας, ὡς ἀποτελέσματα τοῦ ὀρθολογισμοῦ στὴ νεωτερικότητα. Ὁ νταταϊσμός, ὡς δεύτερος Διαφωτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητας ὅπως ὁ ἴδιος διατείνεται, ἔχει ὡς ὄργανό του τὴν πληροφορία καὶ ὡς ἐργαλεῖο του τὴ διαφάνεια. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐπιτακτικὸ του αἶτημα εἶναι νὰ μετατραποῦν ὅλα σὲ δεδομένα καὶ πληροφορίες. Ἔτσι, γίνεται μία ἰδεολογία ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἓναν ψηφιακὸ ὀλοκληρωτισμὸ³⁷, ἀντίστοιχο τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων φασιστικῆς καὶ κομμουνιστικῆς παραλλαγῆς τοῦ 20οῦ αἰ. Ὅπως καὶ ὅλα τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστώτα, ἔτσι καὶ ὁ νταταϊσμός

35. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σ. 168.

36. Β. Γιούλτσης, *Γενικὴ Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Ἀδελφοὶ Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 193-197· Ἰω. Πέτρου, *Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 46-50.

37. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 170: «Τὸν 21ο αἰῶνα θὰ δημιουργήσουμε πιά... ἀπολυταρχικὲς θρησκείες ἀπ' ὅτι σὲ ὅποιαδήποτε προηγούμενη ἐποχὴ. Μὲ τὴ βοήθεια τῆς βιοτεχνολογίας καὶ τῶν ἀλγορίθμων τῶν ὑπολογιστῶν, οἱ θρησκείες αὐτὲς δὲν θὰ ἐλέγχουν μόνον κάθε λεπτὸ τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἱκανὲς νὰ διαμορφώνουν τὸ σῶμα, τὸν ἐγκέφαλο καὶ τὸ νοῦ μας καὶ νὰ δημιουργοῦν ὀλόκληρους εἰκονικοὺς κόσμους γεμάτους κολάσεις καὶ παραδείσους»· Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμὸς*, ὁ.π., σσ. 49-51.

παράγει μία νέα μορφή βίας, αφού ο κόσμος μετατρέπεται σε μία βαρβαρότητα των δεδομένων. Συνέπεια όλων αυτών είναι ότι ο νταταϊσμός αποκαλύπτεται σαν ένας καινούργιος μηδενισμός, αφού παραιτείται έντελως από το νόημα που ο κόσμος και ο άνθρωπος έχουν ανάγκη για να επιβιώσουν³⁸.

Ο νταταϊσμός συνεπώς δεν μπορεί να απαντήσει στα όντολογικά έρωτήματα της ανθρωπίνης φύσεως, ούτε να μεταδώσει αξίες που θα νοηματοδοτήσουν την ανθρώπινη ζωή³⁹. Σήμερα διακρίνουμε μία αντίστροφη θεολογία του βιβλίου της Γενέσεως της Παλαιάς Διαθήκης. Από τα εργαστήρια τεχνολογίας της τεχνητής νοημοσύνης, του διαδικτύου και της βιοτεχνολογίας βγαίνει ή σπίθα μιας αληθινής κοσμογονίας⁴⁰. Η τεχνητή νοημοσύνη αποτελεί την κορωνίδα της ανθρωπίνης δημιουργικότητας, κάτι που σηματοδοτεί μία νέα εποχή για τον κόσμο⁴¹. Σύμφωνα με την εξελικτική θεωρία, την οποία ασπάζεται ο νταταϊσμός, ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο, ο άνθρωπος τις μηχανές και τώρα οι μηχανές προσπαθούν να δημιουργήσουν τον καινούργιο άνθρωπο, ο οποίος θα είναι σαν ένας θεός του αρχαίου ελληνικού ή του ινδουιστικού πανθέου, θα έχει δηλαδή συγκεκριμένες υπερδυνάμεις⁴². Έκτος από τη θειότητα, η τεχνητή νοημοσύνη ύπόσχεται στον άνθρωπο την αθανασία και την εύτυχία. Γι' αυτό και η υπέρτατη αξία της σύγχρονης εικονιστικής κουλτούρας είναι η αξία της ανθρωπίνης ζωής⁴³.

38. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτική*, ό.π., σ. 89-93.

39. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία της τεχνητής νοημοσύνης*, ό.π., σ. 76. Σύμφωνα με τον Weber, η ανθρώπινη συμπεριφορά περιέχει ένα νόημα όταν πραγματοποιεί ένα στόχο που θεωρεί ότι εκπληρώνει τρεις προϋποθέσεις: α) υπαγορεύεται από μία αξία, β) είναι χρήσιμος και γ) τον ικανοποιεί συναισθηματικά· βλ. Μ. Κυπραίος, «Εισαγωγικό Δοκίμιο», στό: Μ. Weber, *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, ό.π., σ. 35.

40. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία της τεχνητής νοημοσύνης*, ό.π., σσ. 18, 67, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «η τεχνητή νοημοσύνη, ο κυβερνοχώρος και η βιοτεχνολογία αποτελούν την όρατη μήτρα μιας αδιόρατης κοσμογονίας που το παρόν μας επωάζει» [ή έμφαση είναι του συγγραφέα].

41. Για τη θεολογία ο άνθρωπος αποτελεί την κορωνίδα της θεικής δημιουργικότητας του σύμπαντος κόσμου· Γεν. 1, 27-28· 2, 15-25.

42. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ό.π., σ. 45· Θ. Τάσης, *Ψηφιακός ανθρωπισμός*, ό.π., σ. 58.

43. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ό.π., σ. 20.

Όμως, ως ανθρωπότητα θα είμαστε για άλλη μία φορά μπροστά στην έπαλήθευση του μύθου της πτώσεως από τον παράδεισο; Σύμφωνα με την ὀρθόδοξη χριστιανική ἑρμηνευτική, ἡ πρόσβαση στή γνώση, πού δὲν μπορούσε νὰ ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τοὺς πρωτόπλαστους λόγω τῆς ἀνωριμότητάς τους, προκάλεσε τὴν καταστροφή, τὶς ὀδύνες καὶ τὸν θάνατο⁴⁴. Τί θὰ γίνεῖ μετὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη στὸ ἄμεσο μέλλον; Ὁ νταταϊσμός ὑπόσχεταὶ τὸ ἅγιο δισκοπότηρο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως: «μία κύρια θεωρία ἡ ὁποία ἐνοποιοεῖ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ἀπὸ τὴ μουσικολογία καὶ τὴν οἰκονομία μέχρι τὴ βιολογία. Σύμφωνα μετὰ τὸν Νταταϊσμό ὅλα εἶναι ἀπλῶς ροές δεδομένων πού μπορούν νὰ ἀναλυθοῦν μετὰ τὴ χρήση τῶν ἴδιων βασικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐργαλείων»⁴⁵. Ὁ νταταϊσμός ἀνατρέπει μετὰ τὴ θέση του αὐτὴ τὴν παραδοσιακὴ πυραμίδα τῆς γνώσεως. Οἱ ἄνθρωποι στὸ παρελθὸν ἔπρεπε νὰ μετατρέψουν τὰ δεδομένα σὲ πληροφορίες, τὴν πληροφορία σὲ γνώση καὶ τὴ γνώση σὲ σοφία. Οἱ νταταϊστὲς πιστεύουν ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν μπορούν πλέον νὰ διαχειρισθοῦν τὶς τεράστιες ροές δεδομένων καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορούν νὰ μετατρέψουν τὰ δεδομένα σὲ πληροφορίες. Πλέον τὰ μεγάλα δεδομένα καὶ οἱ ἀλγόριθμοι τῶν ὑπολογιστῶν θὰ δημιουργήσουν μία νέα θεότητα πού ἤδη ἀποκαλεῖται ὡς «τὸ Διαδίκτυο Ὁλων τῶν Πραγμάτων». Ἡ νέα αὐτὴ θεότητα θὰ εἶναι παντοῦ καὶ θὰ ἐλέγχει τὰ πάντα καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ἀνθρώπων θὰ εἶναι νὰ συγχωνευθοῦν μετὰ αὐτό⁴⁶, ὅπως ἀκριβῶς διδάσκει ὁ Ἰνδουισμὸς γιὰ τὴν ἔνωση τοῦ Ἄτμαν μεσῶ τῆς γιόγκα μετὰ τὸ Μπράχμαν⁴⁷.

Ἐπομένως, ἔχουμε ἐξαγάγει τὶς δύο ἀρχὲς τοῦ νταταϊσμοῦ: Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ὅλες οἱ πληροφορίες ὀφείλουν νὰ συνδεθοῦν σὲ ἓνα ἐνιαῖο δίκτυο, στὸ Διαδίκτυο Ὁλων τῶν Πραγμάτων, τὸ ὁποῖο σὲ λίγο καιρὸ ἀπὸ σήμερον θὰ ἀπλωθεῖ παντοῦ ὡς μία πανταχοῦ παρούσα παρουσία, ὡς ἓνα εἶδος ψηφιακοῦ Θεοῦ. Ἡ δευτέρη εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πλέον δὲν ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ ἐπίκεντρο πλέον εἶναι οἱ πληροφορίες⁴⁸. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Χαράρι, ὁ νταταϊσμός εἶναι

44. Γεν. 3, 1-7· Ἐβρ. 5, 12-14.

45. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 353.

46. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σσ. 354, 366-367.

47. Ἀναστάσιος (Γιαννουλάτος), Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, *Ἰχνη ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τοῦ ὑπερβατικοῦ*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004, σσ. 156-157.

48. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σ. 149.

τὸ πρῶτο κίνημα ἀπὸ τὸ 1789 μ.Χ. ποὺ δημιούργησε μίαν αὐθεντικὰ νέα ἀξία: τὴν ἐλευθερία τῆς πληροφορίας. Ἡ ἐλευθερία τῆς πληροφορίας ὅμως δὲν δίδεται στοὺς ἀνθρώπους, ἀντίθετα δίδεται στὶς πληροφορίες. Στὶς 11 Ἰανουαρίου 2013, ὁ νταταϊσμός ἀπέκτησε τὸν πρῶτο του «μάρτυρα». Ὁ Ἰακάρν Σουάρτς, ἓνας 26χρονος Ἀμερικανὸς χάκερ, αὐτοκτόνησε ὅταν καταδικάσθηκε σὲ φυλάκιση γιὰ κλοπὴ πνευματικῶν δικαιωμάτων, ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσε μὲ αὐτὰ καὶ πίστευε ὅτι οἱ πληροφορίες θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθερες⁴⁹.

Ὁ νταταϊσμός, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη θρησκεία, ἔχει τὰ δικὰ του λατρευτικὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς δικές του ἱεροτελεστίες. Τὸ κατ' ἐξοχίαν λατρευτικὸ ἀντικείμενο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ σύγχρονοι πιστοὶ εἶναι τὸ ἔξυπνο κινητὸ (smartphone) ποὺ εἶναι πλέον προέκταση τοῦ χειριοῦ τους. Μὲ λατρευτικὴ εὐλάβεια ποὺ θυμίζει θρησκευτικοῦ τύπου τελετουργία, κάτι σὰν προσευχὴ ἢ ἐξομολόγησις, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἐλέγχει συνεχῶς τὰ μηνύματα καὶ τὶς εἰδοποιήσεις του. Εἶναι τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ κάνει τὸ πρωὶ μόλις ξυπνήσει καὶ τὸ τελευταῖο τὸ βράδυ προτοῦ κοιμηθεῖ⁵⁰. Τὸ ἔξυπνο κινητὸ, ὅπως τὸ διατύπωσε ὁ καθηγητὴς φιλοσοφίας Χάν, «ὡς μηχανισμὸς ἐξατομίκευσης ἀναλαμβάνει τὴ λειτουργία τοῦ ροζαρίου (=κομποσκοινιοῦ), τὸ ὁποῖο εἶναι ἐπίσης εὐχρηστο καὶ χειροπιαστὸ ὅπως τὸ κινητὸ τηλέφωνο. Σκοπὸς καὶ τῶν δύο ἀντικειμένων εἶναι ἡ αὐτοεξέταση καὶ ὁ αὐτοέλεγχος. Ἡ ἐξουσία αὐξάνει τὴν ἀποτελεσματικότητά της ἀναθέτοντας τὴν ἐπιτήρηση στὸν καθένα ξεχωριστά. Τὸ “like” εἶναι τὸ ψηφιακὸ ἀμὴν. Κάθε φορὰ ποὺ πατάμε “like”, δείχνουμε ὑποταγὴ στὴν ἐξουσία. Τὸ smartphone δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἀποτελεσματικὸς μηχανισμὸς ἐπιτήρησης, ἀλλὰ καὶ ἓνα φορητὸ ἐξομολογητήριον. Τὸ Facebook εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἡ παγκόσμια συναγωγὴ τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς»⁵¹. Ἡ σύγχρονη εἰδωλολατρία ἐπομένως ἔγκειται στὴ λατρευτικὴ χρῆσις τῶν μηχανημάτων καὶ στὴ θεοποίηση τῶν ἀλγοριθμικῶν ἐφαρμογῶν.

Ἴσως ἡ ἐποχὴ μας νὰ ἔχει μίαν ἀκόμη κοσμοϊστορικὴ ἀλλαγὴ. Ὅπως καὶ ἄλλες φορὲς, ἔτσι καὶ σήμερα, ἴσως ἀλλάξει ἡ χρονολόγησις τῆς ἱστορίας. Ὅπως οἱ χριστιανοὶ κάποτε ἐπέβαλαν τὸν διαχωρισμὸ τοῦ

49. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σσ. 368-369.

50. Α. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὁ.π., σ. 286.

51. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὁ.π., σσ. 25-26.

χρόνου σὲ περίοδο πρὸ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ σὲ περίοδο μετὰ, δηλαδή τὸ γνωστὸ πρὸ Χριστοῦ (π.Χ.) καὶ μετὰ Χριστόν (μ.Χ.), ὅπως οἱ μουσουλμᾶνοι ἐπέβαλαν τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἐγίρας τὸ 622 μ.Χ. ὡς χρόνο μηδέν γιὰ τὸν δικό τους ἡμερολογιακὸ καθορισμό, ἔτσι καὶ σήμερα οἱ πιστοὶ τοῦ νταταϊσμοῦ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλουν τὸ γενέθλιο ἔτος τοῦ Παγκοσμίου Ἰστοῦ, δηλαδή τὸ 1989, ὥστε νὰ ἀποτελέσει τὸ ὀρόσημο ποὺ θὰ χωρίζει τὸν ἡμερολογιακὸ χρόνο στὴν περίοδο πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτό⁵². Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ προγραμματιστές καὶ πρωτεργάτες τῆς νέας τεχνοθρησκείας τοῦ νταταϊσμοῦ χρησιμοποιοῦν συνειδητὰ τὴν παραδοσιακὴ μεσσιανικὴ γλῶσσα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ νὰ προφητεύσουν τὰ μελλοντικὰ λυτρωτικὰ ἐπιτεύγματα τῆς πίστεώς τους. Ἐπίσης, ὅπως κάθε θρησκεία, ὁ νταταϊσμός ἔχει καὶ τὶς πρακτικὲς του ἐντολὲς γιὰ νὰ καθορίζει τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀκολούθων του. Ἀκόμη, ὅπως καὶ ἄλλες ἐπιτυχημένες θρησκείες, εἶναι ἐπίσης ἱεραποστολικός, θέλοντας ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ δικτυωθοῦν στὸ παγκόσμιο ψηφιακὸ του στερέωμα⁵³.

Στὸν 21ο αἰ. ἤδη ζοῦμε σὲ ἓναν κόσμο ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία. Οἱ ἀλλαγὲς στὴν καθημερινότητά μας εἶναι σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ θυμίζουσαν τὴν μετάβαση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ στὴ σύγχρονη κοινωνία, μετὰ ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς Βιομηχανικῆς Ἐπανάστασης. Σήμερα στὴν τέταρτη φάση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας διαρρηγνύεται ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, ἐκτοπίζεται ὁ τόπος καὶ τὰ πάντα κινοῦνται σὲ ἓναν ἄλλο ψηφιακὸ κόσμο. Ὅλες οἱ δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται σὲ μεγάλο βαθμὸ σὲ ψηφιακὰ περιβάλλοντα μὲ τὴν χρῆση ψηφιακῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα συλλέγουν καὶ ἐπεξεργάζονται σὲ τεράστιους ἀριθμοὺς προσωπικὰ δεδομένα. Χρησιμοποιώντας τὴν ἐξελικτικὴ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι στὶς ἡμέρες μας ὁ ἄνθρωπος ἐξελίχθηκε καὶ μεταμορφώθηκε ἀπὸ *homo sapiens* σὲ *homo digitalis*, δηλαδή ἀπὸ ἓνα ἔξυπνο καὶ κοινωνικὸ ὄν σὲ ἓνα ψηφιακὸ ὄν. Πλέον ζεῖ σὲ μία ἄλλη διάσταση ἀπὸ αὐτὴν τοῦ χωροχρόνου ποὺ ἤξερε ἐδῶ καὶ χιλιετίες: αὐτὴν τῆς ἀλγοριθμικῆς⁵⁴.

52. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, ὁ.π., σ. 48.

53. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 367.

54. Ἡλιάννα Κωστή, «Μπορεῖ ὁ ἀλγόριθμος νὰ εἶναι δίκαιος; Ὁ ἀλγόριθμος καὶ ὁ

Ἡ θρησκεία του νταταΐσμοῦ ἔχει ἀλλάξει τὶς ἰσορροπίες καὶ τοῦ χρηματιστηριακοῦ καπιταλισμοῦ. Πλέον τὸ προῖον δὲν εἶναι κάποιον καταναλωτικὸ ἀγαθό, ἀλλὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος⁵⁵. Τὸ ἐπιχειρηματικὸ μοντέλο στὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητος εἶναι αὐτὸ τοῦ «ἐμπόρου τῆς προσοχῆς»⁵⁶. Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις γιὰ νὰ τὶς ἰσχυροποιήσῃ καὶ νὰ τὶς κάνει περισσότερον κερδοφόρες. Αὐτὸ ποῦ παράγει κέρδος σήμερον εἶναι ἡ ψηφιοποίηση τῆς καθημερινότητος τοῦ ἀνθρώπου: Τὰ πάντα εἶναι στιγμές, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ κοινοποιηθοῦν στὶς ἐφαρμογές κοινωνικῆς δικτύωσης γιὰ νὰ διαδοθοῦν⁵⁷. Αὐτὴ ἡ συγκέντρωση τόσο πολλῶν δεδομένων γίνεται μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῶν χρηστῶν καὶ μάλιστα ἐντελῶς δωρεὰν καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν τοῦ εἰκοσιτετραῶρου⁵⁸. Μοιάζει μὲ μίαν δουλειὰ πλήρους ἀπασχόλησης καὶ μηδενικοῦ μισθοῦ, ἀφοῦ ἡ εἰκονιστικὴ νεωτερικότητα πέτυχε στὸ πείραμα ποῦ ἐπέβαλε στοὺς χρήστες τῶν Μέσων Κοινωνικῆς Δικτύωσης. Ἀπὸ τὴ μίαν ἔκανε τοὺς ἀνθρώπους παραγωγοὺς ψηφιακῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἀντλοῦνται δωρεὰν γιὰ τὴν τροφοδοσία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ δεδομένα αὐτὰ γίνονται γιὰ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ψηφιακῶν μονοπωλίων προῖον κέρδους⁵⁹.

“λευκὸς ἄνδρας”: Προκαταλήψεις στὴν Τεχνητὴ Νοημοσύνη», στό: Λ. Μήτρου (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Μπορεῖ ὁ Ἀλγόριθμος... νὰ εἶναι ἠθικός, νὰ εἶναι δίκαιος, νὰ εἶναι διαφανής, νὰ δικάζει καὶ νὰ διοικεῖ;*, Πανεπιστημιακὸς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2023, σ. 97.

55. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ, ὁ.π.*, σσ. 101-102: «Οἱ ἄνθρωποι ἀντιμετωπίζονται καὶ χρησιμοποιοῦνται ὡς πακέτα δεδομένων ποῦ μπορεῖ νὰ γίνουν ἀντικείμενον οικονομικῆς ἐκμετάλλευσης. Ἔτσι μετατρέπονται καὶ αὐτοὶ σὲ ἐμπόρευμα».

56. Y. N. Harari, *21 μαθήματα γιὰ τὸν 21ο αἰῶνα, ὁ.π.*, σ. 91· Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός, ὁ.π.*, σσ. 36-37.

57. M. Ferro – Ph. Jeammet, *Ποιές γνώσεις καὶ ποιές ἀξίες νὰ μεταδώσουμε στὰ παιδιά μας;*, ὁ.π., σσ. 63-65: «Ἡ δυνατότητα νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁρατὸς μοιάζει ἀπαραίτητη στὴ σύγχρονον ἐποχὴ προκειμένου νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι ὑπάρχει, καθὼς ὅταν δὲν βλέπει τὸν ἑαυτό του ἀντιλαμβάνεται ἀσαφῶς τὴν ταυτότητά του».

58. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ, ὁ.π.*, σ. 20: «[Οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι] ἐπικοινωνοῦν ἐντατικὰ μεταξύ τους καὶ ἐκτίθενται οἰκειοθελῶς [...]. Ἡ ψηφιακὴ κοινωνία ἐλέγχου κάνει ἐντατικὴ χρῆση τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸ εἶναι ἐφικτὸ χάρις στὸν αὐτοφωτισμὸ καὶ τὴν οἰκειοθελῆ ἔκθεση [...] ἢ κοινοποίηση δεδομένων δὲν πραγματοποιεῖται ἐξαναγκαστικά, ἀλλὰ ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη».

59. Α. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὁ.π., σσ. 154-156· Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὁ.π.*, σσ. 144-145.

Μέσα από τη διάθεση των προσωπικών του δεδομένων, οι αλγόριθμοι καταγράφουν κάθε στιγμή της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου. Σε κάθε σελίδα που επισκέπτεται, σε κάθε “like” που πατά, σε κάθε αγαθό που αγοράζει, σε κάθε φωτογραφία και βίντεο που ανεβάζει, αποτυπώνεται ο πραγματικός του εαυτός⁶⁰. Ο αλγόριθμος της τεχνητής νοημοσύνης που έλέγχεται από το οίκουσύστημα του καπιταλισμού, θα δημιουργήσει σε λίγα χρόνια πύλο συστηματικούς, πύλο μονοδιάστατους και πύλο προβλέψιμους καταναλωτές και ψηφοφόρους⁶¹. Ο άνθρωπος με τον τρόπο αυτόν χάνει τη μοναδικότητα, την ιδιαιτερότητα και την ιερότητά του και εκπίπτει σε ένα εξημερωμένο ζώο του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος, που με μία πιστωτική κάρτα μπορεί να αποκτήσει ό,τι θέλει από την άνεση του σπιτιού του⁶². Ταυτόχρονα, πολλοί είναι και αυτοί που εμπορεύονται την εικόνα του εαυτού τους στο διαδικτυακό περιβάλλον κερδίζοντας αρκετά χρήματα, υποτασσόμενοι στις έπιταγές της εικονιστικής κοινωνίας εκμεταλλεόμενοι ως έπιχειρηματίες τον εαυτό τους αποστερούμενοι την έλευθερία τους⁶³.

Όπως και στις άλλες φάσεις της νεωτερικότητας κατά τη διάρκεια των δύο προηγούμενων αιώνων, αυτό που χάθηκε για τον σύγχρονο άνθρωπο είναι η έννοια του ανήκειν. Ο άνθρωπος αδυνατεί πλέον από μόνος του χωρίς ένα υποστηρικτικό κοινωνικό περιβάλλον να βρει νόημα στη ζωή του και να οικοδομήσει την ταυτότητά του⁶⁴. Αυτό γίνεται ακόμη δυσκολότερο όταν το οικονομικοκοινωνικό σύστημα στον 21ο αιώνα του

60. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτική, ό.π.*, σσ. 96-97.

61. Οι έρευνητές υποστηρίζουν ότι έτσι διαμορφώνεται ένα νέο κοινωνικό φαντασιακό, το όποιο καταγράφει, υποδηλώνει αλλά και διαμορφώνει τις κοινωνικές διακρίσεις, στη βάση των καταναλωτικών πρακτικών· βλ. J. Turow – L. McGuigan – E.R. Maris, “Making Data Mining a Natural Part of Life: Physical Retailing Customer Surveillance and the 21st century Social Imaginary”, *European Journal of Cultural Studies* 18 (2015), σσ. 464-478.

62. Y. N. Harari, *21 μαθήματα για τον 21ο αιώνα, ό.π.*, σ. 103: «Οι διαδικτυακοί κολοσσοί, έχουν τη τάση να βλέπουν τους ανθρώπους σαν όπτικοακουστικά ζώα – ένα ζευγάρι μάτια κι ένα ζευγάρι αυτιά, συνδεδεμένα με δέκα δάκτυλα, μιλά όθονη και μιλά πιστωτική κάρτα».

63. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτική, ό.π.*, σσ. 46-47· 94-95.

64. Γ. Κουννούση, «Σχέςεις και σχάσεις στη σύγχρονη νεωτερική κοινωνία», στό: Στ. Σ. Φωτίου (έπιμ.), *Χαράγματα για τον σύγχρονο κόσμο*, [Θεολογικά Δοκίμια 10], έκδ. Κέντρο Μελετών Ίερως Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2020, σσ. 39-73.

ἐπιβάλλει τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο θὰ κινηθεῖ στὸ σύγχρονό του περιβάλλον. Ἐνῶ ὅμως ἡ συνάντηση μετὰ τοὺς ἄλλους γίνεται εὐκολώτερα καὶ γρηγορώτερα ἀπὸ προηγούμενες περιόδους τῆς ἀνθρωπότητας, αὐτὸ ποὺ ἀπουσιάζει σήμερα εἶναι ἡ σωματικότητα, ἡ ἐπαφή μετὰ τὶς αἰσθήσεις καὶ ἡ γνωριμία τοῦ ἄλλου ὡς ἀληθινοῦ προσώπου. Τραγικὴ εἰρωνεία τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητος εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος βιώνει μίαν ἄνευ προηγούμενου μοναξιά, ἐνῶ παραμένει σὲ συνεχῆ ἐπαφή μὲς τοῦ διαδικτύου μετὰ ἄλλους ἀνθρώπους⁶⁵. Ἦδη δύο γενιές νέων ἀνθρώπων ἔχουν μεγαλώσει ἐξ ὀλοκλήρου στὸν κόσμον τοῦ διαδικτυακοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ παιδιά μας δὲν γνωρίζουν κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ψηφιακὴ πραγματικότητα. Ἴσως ἡ δική μας γενιὰ νὰ εἶναι ἡ τελευταία ποὺ ἔζησε στὸν πραγματικὸν κόσμον, στίς ἀλλᾶνες καὶ στίς αὐλές, στοὺς κήπους καὶ στίς παραλίες, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνακάλυψη τῆς ζωῆς ἦταν πραγματικὴ ἀποκάλυψη τοῦ ἀληθοῦς, μέσα ἀπὸ πτώσεις, συγκρούσεις, γέλια καὶ ἀναφιλητά⁶⁶.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος στὰ Μέσα Κοινωνικῆς Δικτύωσης δίνει καθημερινὰ μίαν θεατρικὴ παράσταση, προσπαθώντας νὰ ἀπεικονίσει ἕναν ψεύτικο ἑαυτὸ βάσει τῶν ἐπιταγῶν τῆς σύγχρονης καταναλωτικῆς κουλτούρας. Ἡ ψηφιακὴ εἰκόνα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀντιστοιχεῖ στὸ πῶς οἱ ἄλλοι θέλουν νὰ τὸν βλέπουν, γι' αὐτὸ ἀναλώνεται στὴν περιποίηση τῆς ἐξωτερικῆς ὁμορφιάς, στὴν ἀπόκτηση πολυτελῶν ρούχων καὶ κοσμημάτων καὶ στὴν ἐπίδειξη «χαρούμενων» στιγμῶν σὲ ἐξωτικὰ μέρη. Ἀντιθέτως, ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμμία σχέση μετὰ αὐτὸ ποὺ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομον θέλει νὰ εἶναι ἢ αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ γίνει. Στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία ἡ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μετατρέπεται σὲ εἰδωλὸ καὶ οἱ ἐφαρμογές τῶν Μέσων Κοινωνικῆς Δικτύωσης σὲ τόπους συνάντησης εἰδωλολατρῶν⁶⁷. Ἡ κοπιώδης αὐτὴ προσπάθεια τοῦ ἀν-

65. Θ. Τάσης, *Πολιτικὲς τοῦ βίου II: Ἡ ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία*, ὁ.π., σ. 307.

66. Τὴν πραγματικότητα αὐτὴν περιγράφει στὸ τραγούδι του «Στὸ βάθος κῆπος» ὁ Π. Μουζουράκης, *Πάνος στὸ Γκαζόν* (Ζωντανὴ Ἠχογράφηση ἀπὸ τὸν Κῆπο τοῦ Μεγάλου Μουσικῆς, 2018), καὶ ποὺ ἐκτὸς τῶν ἄλλων τονίζει στὸ ρεφραίν: «Ἄν ἔχεις φίλους τὴν ψυχὴ νὰ καμαρώνεις / εἶναι σωσίβιο τίς πιὸ σκληρὲς στιγμές / νὰ βρίσκεις χρόνο καὶ μαζί τους μὴ θυμώνεις / θέλει παρέα στὰ ὥραϊα καὶ τίς ρωγμές».

67. Θ. Τάσης, *Πολιτικὲς τοῦ βίου II: Ἡ ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία*, ὁ.π., σσ. 314-315· Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός*, ὁ.π., σ. 36: «Συχνὰ ἀντικαθιστᾶ

θρώπου παρουσιάζει διαταραχή πού, ἂν δὲν ἐλεγχθεῖ σωστά, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ διπολική προσωπικότητα, ἐνῶ ἤδη πολλές ψυχικὲς παθήσεις παρατηροῦνται στοὺς χρήστες, ὅπως κατάθλιψη, αἰσθημα μοναξιᾶς, παραίτηση, ἄγχος, πνευματικὴ ἐξουθένωση καὶ τόσα ἄλλα πού ἐκφράζονται –δυστυχῶς– ὡς ψυχοπαθολογίες μέσα στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητά⁶⁸.

Τελικὰ αὐτὸ πού πλήττεται εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ἐνῶ ὁ πρῶτος καπιταλισμὸς ἐστίαζε στὶς σωματικὲς ἀπολαύσεις μέσω τῆς κατανάλωσης προϊόντων, ὁ ψηφιακὸς καπιταλισμὸς ἔχει ὡς στόχο τὴ φυλάκιση τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μέσω τοῦ συναισθήματος, ἀφοῦ καθορίζεται ἀπὸ ἄυλες καὶ ἀσώματες μορφὲς παραγωγῆς⁶⁹. Ἡ ἐξαιρετικὴ τοῦ ἀποτελεσματικότητά βασιζέται στὸ γεγονός ὅτι δρᾷ μέσω εὐχαρίστησης καὶ παροχῶν. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πρῶτο καπιταλισμὸ, δὲν δημιουργεῖ πειθήνιους ἐργαζομένους ἀλλὰ ἐξαρτημένους χρήστες. Αὐτὴ τὴ φορά δὲν ἀναιρεῖ οὔτε καταστῆλνει τὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ τὴν ἐκμεταλλεύεται. Ἡ ἐλεύθερη ἐκλογὴ ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ⁷⁰. Ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ἔχει παραδοθεῖ ἀμαχητὶ στοὺς πειρασμοὺς τῆς τεχνολογίας. Ἔχει δώσει ὡς λάφυρα τὴν ἐλευθερία του, τὴν κριτικὴ σκέψη, τὴ μνήμη καὶ τὴν εὐθύνη στὴν ἀναζήτηση πληροφοριῶν, περιορίζοντας ἔτσι τὶς σωματικὲς καὶ πνευματικὲς τοῦ ἱκανότητες⁷¹. «Οἱ ψηφιακοὶ ἀλγόριθμοι σταδιακὰ μεταλλάσσονται σὲ ἓνα νέο κέντρο λήψεως ἀποφάσεων,

τὸν ἑαυτὸ μετατρέπομεν σὲ εἶδωλο, δηλαδὴ αὐτονομεῖται ἀπὸ τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο, τὸ ὁποῖο ὡς εἰδωλόλατρες τὴν ἐπιμελεῖται εἰς βάρος τοῦ ἐνσώματου ἑαυτοῦ. Κατὰ τὴ λατρεία τῆς καθίσταται ἐπιμελητὴς στὴν ἔκθεση τοῦ βίου του».

68. Α. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὅ.π., σσ. 286-287· Β.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὅ.π., σσ. 50-51.

69. Β.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὅ.π., σσ. 73-75: «Ὁ καπιταλισμὸς τοῦ συναισθήματος ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐλευθερία [...]. Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐπιτάχυνση ὀδηγεῖ σὲ μιὰ δικτατορία τοῦ συναισθήματος [...]. Οὐσιαστικά, σήμερα δὲν καταναλώνουμε ἀντικείμενα, ἀλλὰ συναισθήματα [...]. Τὰ συναισθήματα ὑπερβαίνουν τὴν ἀξία χρήσης, κι ἔτσι ἐγκαινιάζουν ἓνα νέο, ἀπεριόριστο πεδίο κατανάλωσης [...]. Ἡ τρέχουσα ἀνθση τοῦ συναισθήματος ὀφείλεται κυρίως στὸν νέο, ἄυλο τρόπο παραγωγῆς, στὸν ὁποῖο ἡ ἐπικοινωνιακὴ ἀλληλεπίδραση γίνεται ὅλο καὶ πιὸ σημαντικὴ [...]. Λόγω αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης, τὸ ἄτομο ἐγκιβωτίζεται πλήρως στὴ διαδικασία παραγωγῆς».

70. Β.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὅ.π., σσ. 29-30.

71. Α. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὅ.π., σσ. 288-289.

έναν λυσιτελή συμβουλάτορα, ένα ψηφιακό ιερατείο των Δελφών»⁷² και ο σύγχρονος άνθρωπος ακολουθεί κατά γράμμα τις υποδείξεις τους υπακούοντας τυφλά. Με τον τρόπο αυτόν, υπάρχει ο κίνδυνος να βρεθεί ο άνθρωπος έκτεθειμένος σε κύματα χειραγώγησης, διαφήμισης και προπαγάνδας τεράστιας ακρίβειας μέσω των αλγορίθμων που χρησιμοποιεί στην καθημερινότητά του⁷³.

Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την κοινωνική αποσύνθεση στην εικονιστική νεωτερικότητα, αφού από τη μία ο άνθρωπος αδυνατεί να κοινωνικοποιηθεί και να πραγματώσει σχέσεις που θα τον ολοκληρώσουν ως αυθεντική προσωπικότητα, ενώ από την άλλη στην κοινωνία παρατηρείται μία απίσχναση των παραδοσιακών θεσμών, ή διάρρηξη των αξιών και ή ισοπέδωση των ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων που με κόπο πέτυχε ή ανθρωπότητα κατά τον 20ο αιώνα. Η κοινωνική συναναστροφή σε πολλές περιπτώσεις εκφυλίζεται σε ατελείωτες ώρες περιήγησης στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και στην αναζήτηση likes⁷⁴. Σε ένα άλλο κατοπινό στάδιο, μέσω της τεχνητής νοημοσύνης θα επέλθουν πρωτόγνωρες αλλαγές στο περιεχόμενο της κοινωνικότητας: Οι άνθρωποι θα έχουν εικονικούς φίλους με τους οποίους θα συνομιλούν και θα τους συντροφεύουν συνεχώς, γιατί θα βρίσκονται μέσα στα έξυπνα κινητά τους. Ο κίνδυνος της μεγαλύτερης απομόνωσης και της υπαρξιακής καραντίνας του σύγχρονου ανθρώπου είναι πλέον ορατός⁷⁵. Στην ψηφιακή επικοινωνία απουσιάζουν ή ειλικρίνεια, ή εμπιστοσύνη και ή αξιοπιστία ως κοινό αξιακό υπόβαθρο της συνομιλίας. Αντιθέτως, ή αυθεντική συμβίωση σε μία ενσώματη κοινότητα γίνεται κατορθωτή όταν υπάρχει ο χρόνος για την καλλιέργεια αυθεντικών διαπροσωπικών σχέσεων μέσω της ενσυναίσθησης, του διαλόγου και της ευαισθησίας⁷⁶. Έτσι, όταν καταφέρει ο σύγχρονος άνθρωπος να διασυνδεθεί με εγγύτητα με τους συνανθρώπους του, τότε θα εξανθρωπίσει τον εαυτό του και θα μεταβάλει προς όφελός του το

72. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία της τεχνητής νοημοσύνης*, ό.π., σ. 153.

73. Y. N. Harari, *21 μαθήματα για τον 21ο αιώνα*, ό.π., σσ. 70-71.

74. Α. Μαυρόπουλος, *Τεχνητή Νοημοσύνη...*, ό.π., σ. 209.

75. Γ. Χατζηβασιλείου, *Φιλοσοφία της τεχνητής νοημοσύνης*, ό.π., σσ. 156-157.

76. Θ. Τάσης, *Ψηφιακός ανθρωπισμός*, ό.π., σσ. 33-35.

κοινωνικό του περιβάλλον⁷⁷, ἀφοῦ θὰ λειτουργεῖ μὲ βία συγκεκριμένες ἀξίες πὸ θὰ πηγάζουν ἀπὸ τοὺς φορεῖς κοινωνικοποίησης, ὅπως τὴν οἰκογένεια, τὸ σχολεῖο, τὴ θρησκεία καὶ τὸ κράτος⁷⁸.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 21ου αἰ., ὁ νταταϊσμός ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐπιστημονικὴ θρησκευτικὴ ὀρθοδοξία. Μέσω τῆς δικῆς του μυθολογικῆς ἀφήγησης προσπαθεῖ νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴν αὐθεντία τῶν ἀλγορίθμων Μεγάλων Δεδομένων, διδάσκοντας ταυτόχρονα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνας ὑπερβατικὸς Θεὸς ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀθάνατη ψυχὴ⁷⁹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀναπτύσσει μίαν δική του θεολογία καὶ ἀνθρωπολογία: Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ βιοχημεία τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Ἔτσι, συχνὰ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχημένος κάνει χρῆση διαφόρων ἱατροφαρμακευτικῶν σκευασμάτων –νομίμων ἢ παρανόμων– γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ προβλήματα του, ὅπως τὴν κατάθλιψη⁸⁰. Ἐπίσης, μέσω τῶν μεθόδων αὐτοβελτίωσης μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς ἐντατικὸς ρυθμοὺς καὶ τὴ βιομηχανία τοῦ φαίνεσθαι γιὰ νὰ νιώσει χαλάρωση καὶ ἡρεμία. Ὅμως, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, «ἡ νεοφιλελεύθερη ἰδεολογία τῆς αὐτοβελτίωσης ἐμφανίζει θρησκευτικὰ (καὶ δὴ φανατικὰ) χαρακτηριστικὰ. Ἀποτελεῖ μιὰ νέα μορφή ἀτομικισμοῦ [...]. Τώρα οἱ ἄνθρωποι, ἀντὶ ν' ἀναζητοῦν ἀμαρτίες, ἀναζητοῦν ἀρνητικὲς σκέψεις [...] κηρύσσουν τὸ νέο Εὐαγγέλιο τῆς ἀπεριόριστης ἐπίδοσης καὶ βελτίωσης»⁸¹.

Οἱ ἀλγόριθμοι, ἐπειδὴ εἶναι σχεδιασμένοι ἀπὸ ἀνθρώπους, τὶς περισσότερες φορὲς κουβαλοῦν τὶς δικές τους προκαταλήψεις καὶ στερεότυπα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχει ὁ σοβαρὸς κίνδυνος τῆς προσβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τῆς σύγκρουσης μὲ τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες καὶ τοὺς κοινωνικοὺς κανόνες. Γι' αὐτὸ καὶ τίθεται σὲ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ἡ ὀριοθέτηση καὶ ἡ ρύθμιση μὲ κανόνες τῶν ἐφαρμογῶν τῆς

77. Μ. Κυπραῖος, «Εἰσαγωγικὸ Δοκίμιο», στό: Μ. Weber, *Βασικὲς Ἐννοιες Κοινωνιολογίας*, ὁ.π., σ. 50: «Κατὰ τὸν Weber, κάθε ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τότε μόνον κοινωνικὸ χαρακτῆρα, ὅταν ὑπάρχει μιὰ νοηματικὴ συμπεριφορά, πὸ εἶναι προσανατολισμένη στὴ συμπεριφορὰ τῶν ἄλλων».

78. Ἰω. Πέτρου, *Κοινωνιολογία*, ὁ.π., σσ. 159-162.

79. Y. N. Harari, *21 μαθήματα γιὰ τὸν 21ο αἰῶνα*, ὁ.π., σσ. 111-112: «Κανένα ἄρθρο σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ δὲν παίρνει στὰ σοβαρὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ! Τὴν ἴδια μοῖρα ἔχει καὶ ἡ ψυχὴ [...] οἱ ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς παράτησαν τὴν ψυχὴ».

80. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 37.

81. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὁ.π., σ. 51.

τεχνητής νοημοσύνης και των αλγορίθμων⁸². Η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχοντας μία πιο ανθρωποκεντρική προσέγγιση, εξέδωσε το 2020 τη Λευκή Βίβλο για την τεχνητή νοημοσύνη, στην οποία καταγράφονται οι κανόνες, η ασφάλεια των προϊόντων, η ευθύνη των διαχειριστών και τα δικαιώματα των χρηστών⁸³. Δεν είναι τυχαίο το ότι ονομάστηκε Βίβλος: θέλησε με θρησκευτικούς όρους να βάλει φραγμούς στις νέες τεχνοθρησκείες που εκκολάπτονται στην εικονιστική νεωτερικότητα, αφού και η ίδια πιστεύει στη θεϊκότητα του ανθρώπου και όχι των μηχανών⁸⁴.

Σε ένα άλλο επίπεδο, ο νταταϊσμός και οι άλλες τεχνοθρησκείες της εικονιστικής νεωτερικότητας διατύπωσαν και την ηθική διάστασή τους: Άμαρτία δεν είναι κάποιο παράπτωμα αλλά η διακοπή της σχέσεως με το Διαδίκτυο Όλων των Πραγμάτων. Η θρησκεία των δεδομένων υπενθυμίζει στους χρήστες ότι ολόκληρη η ζωή τους είναι κομμάτι της μεγάλης ροής των δεδομένων, ότι οι αλγόριθμοι τους παρακολουθούν διαρκώς και ότι ενδιαφέρονται για καθετί που κάνουν και που αισθάνονται. Έτσι, η μεγαλύτερη άμαρτία για τον νταταϊσμό είναι η διακοπή της ροής των δεδομένων. «Τί είναι ο θάνατος, αν όχι μια συνθήκη στην οποία η πληροφορία δεν ρέει. Γι' αυτό, ο Νταταϊσμός θεωρεί την έλευθρία της πληροφορίας το μεγαλύτερο αγαθό», σχολιάζει ο Χαράρι⁸⁵. Από την άλλη, για τον Χάν, η παύση της ροής

82. Σπ. Τάσης, «Μπορεί ο αλγόριθμος να είναι ηθικός; Τεχνητή Νοημοσύνη και ηθικοί κανόνες (Ethics): Μια παλιά ιστορία από το μέλλον», στό: Λ. Μήτρου (έπιμ.), *Μπορεί ο Αλγόριθμος...*, ό.π., σσ. 52-55.

83. *Recommendation to member States on the human rights impacts of algorithmic systems*, Council of Europe Committee of Ministers, CM/Rec (2020), <https://search.coe.int/cm/?i=09000016809e1154> [10.06.2025]. Στη Λευκή Βίβλο της Ε.Ε. περιλαμβάνονται οι αξίες του σεβασμού στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, της προάσπισης της ελευθερίας και της ισότητας, του σεβασμού στα δικαιώματα των πολιτών και την ίση πρόσβαση στις ευκαιρίες.

84. Λ. Μήτρου, «Μπορεί ο αλγόριθμος να διοικεί; Τεχνητή Νοημοσύνη και διοίκηση: Μια όχι τόσο προφανής σχέση», στό: Λ. Μήτρου (έπιμ.), *Μπορεί ο Αλγόριθμος...*, ό.π., σ. 297: «Η φιλοσοφία που διέτρεχε τη Λευκή Βίβλο της ΕΕ για την ΤΝ, και συνακόλουθα ο “στόχος πολιτικής” που έθετε, ήταν ακριβώς η δημιουργία ενός “μοναδικού οικοσυστήματος εμπιστοσύνης”».

85. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ό.π., σ. 368· Θ. Τάσης, *Πολιτικές του βίου II: Η επιμέλεια έαυτού στην εικονιστική κοινωνία*, ό.π., σ. 309: «Αποσύνδεση σημαίνει μη προσβασιμότητα, δηλαδή, άορατότητα, άρα άνυπαρξία».

των δεδομένων μπορεί να είναι ή λύση για τον σύγχρονο άνθρωπο, ώστε να βρει πραγματικά τον έαυτό του, να συνάψει αληθινές σχέσεις με τους συνανθρώπους του και να συνθέσει ξανά την κοινωνία του σε υγιείς βάσεις. Γι' αυτό και προτείνει στον σύγχρονο άνθρωπο να συμπεριφερθεί σαν αίρετικός απέναντι στην τεχνολογική ὀρθοδοξία του νταταϊσμοῦ και να ἀναδειχθεί σαν ἕνας ἰδιόμορφος σαλός, ἕνας ἡλίθιος, σαν αὐτὸν ποὺ προτείνει ὁ Ντοστογιέφσκυ, ὥστε «ἡ ὁμορφιά να σώσει τὸν κόσμο»⁸⁶. Ὁ ἡλίθιος ἀπέναντι στὸν ψηφιακὸ μετασχηματισμὸ τῶν πάντων θὰ διασώζει τὴν ἐλευθερία του καὶ θὰ «διαμορφώνει ἐλεύθερους χώρους στὴ σιωπῆ, στὴ γαλήνη καὶ στὴ μοναξιά, στοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἡ δυνατότητα να λεχθεῖ κάτι ποὺ πράγματι ἀξίζει να εἰπωθεῖ. Αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἡλίθιο δὲν εἶναι ἡ ἀτομικότητα ἢ ἡ ὑποκειμενικότητα, ἀλλὰ ἡ μοναδικότητα», θὰ τονίσει ἐμφαντικὰ ὁ καθηγητὴς Χάν⁸⁷.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας κινδυνεύει γιὰ ἄλλη μία φορὰ να πέσει θῦμα ἐξαπάτησης τῶν προφητειῶν τῆς εὐμάρειας καὶ τῆς καλοπέρας τοῦ μετεξελιγμένου καπιταλισμοῦ. Οἱ νέες προκλήσεις ποὺ θὰ ἀντιμετωπίσει εἶναι αὐτὲς τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς ἀπέραντης διάθεσης χρόνου⁸⁸. Ἡ μεγαλύτερή του ἀπογοήτευση θὰ εἶναι στὴν ἀδυναμία τοῦ νταταϊσμοῦ να νικήσει τὸν θάνατο. Μπορεῖ να καταφέρει να δώσει λίγα περισσότερα χρόνια στοὺς ἀνθρώπους

86. Φ. Ντοστογιέφσκυ, Ὁ ἡλίθιος, μετάφρ. Κίρα Σίνου, ἐκδ. Σ. Ἴω. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1992, σ. 546· Χρ. Σταμούλης, Κάλλος τὸ Ἅγιον. Προλεγόμενα στὴ φιλόκαλη αἰσθητικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004, σσ. 135-137· πρωτοπρ. Ἄ. Οὐέπστερ, «Ἡ ὑποδειγματικὴ καὶ ἐνωτικὴ ἀγιότητα τοῦ Πρίγκιπα Μίσκιν στὸν Ἡλίθιο τοῦ Ντοστογιέφσκυ», στό: Στ. Σ. Φωτίου (ἐπιμ.), Ντοστογιέφσκυ: Μαρτυρία Ζωῆς, ἐκδ. Κέντρο Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 2021, σσ. 308-312.

87. B.-C. Han, Ψυχοπολιτικὴ, ὁ.π., σ. 128. Πρβλ. M. Maeterlinck, Ὁ θησαυρὸς τῶν ταπεινῶν, μετάφρ. Χαρὰ Μπακονικόλα, ἐκδ. Printa, Ἀθήνα 2008, σσ. 14-15.

88. Y. N. Harari, Homo Deus, ὁ.π., σ. 313: «Στὸν 21ο αἰῶνα μπορεῖ να δοῦμε τὴ δημιουργία μιᾶς νέας, τεράστιας, μὴ ἐργαζόμενης τάξης: ἄνθρωποι χωρὶς καμία οἰκονομικὴ, πολιτικὴ, ἀκόμα καὶ καλλιτεχνικὴ ἀξία, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ συμβάλλουν καθόλου στὸν πλοῦτο, τὴν ἰσχύ καὶ τὴ δόξα τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ ἢ “ἄχρηστη τάξη” δὲν θὰ εἶναι ἀπλῶς μὴ ἀπασχολούμενη – θὰ εἶναι μὴ ἀπασχολήσιμη». Γ. Χατζηβασιλείου, Φιλοσοφία τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὁ.π., σ. 194: «Ὁ 21ος αἰῶνας θὰ εἶναι μιὰ Ἐποχὴ Θυμοῦ. Ἡ εἰκόνα τοῦ μέλλοντος ἴσως να εἶναι ποτισμένη ἀπὸ μαζικὲς ἐξεγέρσεις ποὺ θὰ τὶς πυροδοτοῦν ἢ ἐκτεταμένη ἔλλειψη ἐργασίας, ἢ ἀστάθεια τῆς ἀγορᾶς καὶ ἢ ἀκόλουθη ψυχολογικὴ ἐξουθένωση τῶν ἀνθρώπων».

υποσχόμενος τὸ ἐλιξίριο τῆς νεότητας, ἀλλὰ δὲν θὰ μπορεῖ νὰ σταματήσει τὸ αἰώνιο πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐνῶ θεωρεῖ τὸν θάνατο τεχνητὸ πρόβλημα ποὺ μπορεῖ νὰ λυθεῖ στὰ ἐργαστήρια, τοῦ ἀφαίρεσε ἐπίσης καὶ τὴ θετική του συμβολὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἢ ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνες ἦταν μία ἱερὴ μεταφυσικὴ ἐμπειρία, γεμάτη νόημα⁸⁹. Ἔχοντας αὐτὰ ὑπ' ὄψιν του ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἴσως συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης γνώσης μὲ τὴν ὁποῖα τὸν υποβάλλουν τὰ Big Data συμπίπτει μὲ τὴν ἀπόλυτη ἄγνοια⁹⁰ καὶ τελικὰ νὰ ἀνακαλύψει ὅτι οἱ ὀργανισμοὶ δὲν εἶναι ἀλγόριθμοι· ὅτι ἡ ζωὴ ὑπάρχει καὶ ἐκτὸς διαδικτυακῆς πραγματικότητας. Μόνο γνωρίζοντας αὐτὴν τὴν ἀλήθεια θὰ κατανοήσει ὅτι ὁ νταταΐσμὸς υἰοθετεῖ μία στρεβλὴ ἀποψη γιὰ τὴ ζωὴ. Τὸ πρόβλημα ἔγκειται στὸ ὅτι, ἐπειδὴ αὐτὴ τὴ στιγμή ἐξαπλώνεται σὲ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους σὰν ἓνα ἐνοποιημένο ἐπιστημονικὸ παράδειγμα, μπορεῖ εὐκόλα νὰ μετατραπεῖ σὲ ἀπρόσβλητο δόγμα. Κατὰ συνέπεια, ἀκόμη κι ἂν τὸ παράδειγμά του εἶναι ἐσφαλμένο, θὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ τοῦ ἀντισταθεῖ κάποιος λόγῳ τοῦ ἀλαθήτου ποὺ θὰ κουβαλᾷ στὴν ἰδεολογία του⁹¹.

Ἐπιλεγόμενα

Καταλήγοντας, ἡ κριτικὴ διερεύνηση τοῦ νταταΐσμοῦ καὶ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης εἶναι μία ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες προκλήσεις ποὺ ἡ Ὀρθόδοξη θεολογία τοῦ 21ου αἰ. καλεῖται νὰ ἀναλάβει. Ἡ ἀπομάγευση καὶ ἡ κατανόηση τῆς τεχνολογίας, οἱ ἀνορθολογικὲς τῆς τάσεις, ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ τὴν ἐλέγχουν καὶ γιατί εἶναι τὰ κρίσιμα ἐρωτήματα ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα καλεῖται νὰ ἐξετάσει. Τόσο οἱ φιλόσοφοι τοῦ 20οῦ αἰ. ὅσο καὶ ἡ Πατερικὴ μας παράδοση προτάσσουν τὴν προτεραιότητα τοῦ βιώματος ἔναντι τῆς νοήσεως· τῆς πράξεως ἔναντι τοῦ ὀρθοῦ Λόγου.

89. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 21-23· Θ. Τάσης, *Πολιτικὲς τοῦ βίου II: Ἡ ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία*, ὁ.π., σσ. 394-396.

90. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτικὴ*, ὁ.π., σ. 107· Ἀντ. Μαυρόπουλος, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη...*, ὁ.π., σ. 136: «Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη ταύτισε τὴν ἄσκοπη συσσώρευση γνώσεων μὲ τὴν ἀμάθεια καὶ ἐξίσωσε τὴ μόρφωση μὲ τὴν ἔμπνευση καὶ τὴν πνευματικότητα».

91. Y. N. Harari, *Homo Deus*, ὁ.π., σ. 379.

Δέν πρέπει για κανέναν λόγο νά υποπέσει ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία στήν παγίδα τῆς δαιμονοποίησης τῆς τεχνολογίας καί νά ξεκινήσει μία ἀνούσια ἀπολογητική ἔναντι τῶν νέων θρησκευτικῶν κινήματων ποῦ προέρχονται ἀπό τῆς τεχνοεπιστῆμες. Συνεπῶς, πρέπει νά δώσει τὸ δικό της παράδειγμα γιὰ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου, σύμφωνα μὲ τῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ πρῶτο πράγμα ποῦ χρειάζεται νά κάνει στήν ἐποχὴ τῆς εἰκονιστικῆς νεωτερικότητας εἶναι νά γεφυρώσει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ διαδικτυακὴ σύνδεση καί τὴ μὴ σύνδεση. Νὰ μεταδώσει τὸν περιορισμὸ τοῦ χρόνου στὰ Μέσα Κοινωνικῆς Δικτύωσης καί νά ἐδραιώσει ἐνσώματες κοινότητες στὶς ἐνορίες, ὅπου οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις θὰ ὀριμάσουν πραγματικὰ κάνοντας ἐφικτὴ τὴν ἀνθρώπινη συνεργασία.

Ἐπομένως, ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία ὀφείλει νά γνωρίσει τὴν τεχνολογία, νά ἀναδείξει τὰ θετικὰ καί νά ὑποδείξει τὰ ἀρνητικὰ τῆς⁹², καί κυρίως νά δώσει στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο μία ἀφήγηση ποῦ θὰ μιλά γιὰ ἐκεῖνον προσωπικά⁹³. Ἐπίσης, πρέπει νά ὑπερβῆ τὴν ἰδέα τῆς πληροφόρησης καί νά περάσει στήν ἀξία τῆς γνώσεως ὡς συλλογισμὸ, νά δώσει μέσα ἀπὸ τῆς δικῆς τῆς πρακτικῆς τῆς δυνατότητα τῆς παύσης ἀπὸ τὴν ψηφιακὴ πραγματικότητα γιὰ περισυλλογὴ καί αὐτοσυνείδηση. Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία δὲν εἶναι πληροφορίες, μία κάποια βιβλιοθήκη γνώσεων, ἀλλὰ εἶναι βίωμα· μία ἐγγενῆς αἰσθητικὴ, ἕνας ἐνστικτώδης τρόπος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἡ θεολογία προσφέρει τὴν ἀγιότητα ὡς τρόπο ζωῆς. Οἱ ἀκολουθίες, οἱ ἐορτῆς καί τὰ μυστήρια, ποῦ πραγματοποιοῦνται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους

92. Ἀπ. Βόρρας, «Μπορεῖ ὁ ἀλγόριθμος νά εἶναι διαφανής; Τεχνητὴ Νοημοσύνη: ἕνα σύγχρονο κουτὶ τῆς Πανδώρας», στό: Λ. Μήτρου (ἐπιμ.), *Μπορεῖ ὁ Ἀλγόριθμος...*, ὁ.π., σ. 162, ὅπου ἀναλύονται τὰ ὑπὲρ καί τὰ κατὰ τῶν ἀλγοριθμικῶν συστημάτων.

93. Y. N. Harari, *21 μαθήματα γιὰ τὸν 21ο αἰῶνα*, ὁ.π., σ. 268: «Ὁ χόμο σάπιενς εἶναι ἕνα ζῶο ποῦ λέει ἱστορίες, ποῦ σκέφτεται μὲ ἱστορίες καί ὄχι μὲ ἀριθμοὺς ἢ διαγράμματα [...]. Ὅταν ἀναζητοῦμε τὸ νόημα τῆς ζωῆς, θέλουμε μιὰ ἱστορία ποῦ θὰ ἐξηγῆ τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ πραγματικότητα καί ποιὸς ὁ ρόλος μας στὸ κοσμικὸ δράμα» σ. 274: «Μιὰ ἱστορία χρειάζεται νά ικανοποιεῖ μόνο δύο προϋποθέσεις γιὰ νά δώσει νόημα στὴ ζωὴ μου: πρῶτον, πρέπει νά ἔχει κάποιο ρόλο καί γιὰ μένα [...]. Δεύτερον, παρ' ὅλο ποῦ μιὰ καλὴ ἱστορία δὲν χρειάζεται νά ἐκτείνεται στήν αἰωνιότητα, πρέπει νά φτάνει πέρα ἀπὸ τὸν δικό μου ὀρίζοντα. Ἡ ἱστορία μου παρέχει ταυτότητα καί δίνει νόημα στὴ ζωὴ μου ἐνσωματώνοντάς με σὲ κάτι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου».

καὶ νοηματοδοτοῦν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου⁹⁴, εἶναι μορφές συλλογισμοῦ, γιατί παρουσιάζουν μία ἀφηγηματικὴ διαδικασία κι ἔχουν τὴ δική τους διάρκεια, τὸν δικό τους ρυθμό, τὸ δικό τους μέτρο⁹⁵. Ὁ χρόνος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας γίνεται καιρός, ὁ χρόνος δηλαδή ποὺ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θὰ ἀναλογισθεῖ γιὰ τὰ καιρία καὶ σημαντικὰ τῆς ζωῆς του. Ὡς ἀφηγήσεις, οἱ λατρευτικὲς ἀκολουθίες δὲν ἐπιδέχονται ἐπιτάχυνση καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συγκεντρωθεῖ, νὰ ἀναλογισθεῖ καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ τόσο μὲ τὸν Θεὸ ὅσο καὶ μὲ τὸν συνάνθρωπό του, συνθέτοντας ἀληθινὲς σχέσεις ποὺ στηρίζονται στὴν ἐμπιστοσύνη, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀλληλεγγύη.

SUMMARY

Social Decomposition in Figurative modernity. From the Desecration of Society to the Deification of Algorithms

By George Kounnousiis, *PhD*
Theological School of the Church of Cyprus

The paper presents the economic model of capitalism and its constant relationship with religion, as presented by Max Weber, either by drawing upon religious elements, discarding them, or even generating new religious phenomena. Capitalism is a system founded on the disenchantment of society and on rationalisation. It also relies on the development of science and the expansion of bureaucracy. The individualism that emerged within Protestantism is now identified with modern civilization, since it constitutes one of its defining features. During the twentieth century, capitalism itself was surrounded by the sacredness that has been absent

94. Στ. Σ. Φωτίου, «Ὁ ἐκκλησιασμὸς τῆς ζωῆς», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας* 29 (2023), σσ. 400-430.

95. B.-C. Han, *Ψυχοπολιτική*, ὁ.π., σ. 109.

from society and made the market a deity, from which everyone would benefit if they worshipped it with devotion.

The combination of profit and the advancement of everyday life through consumer culture together with the glorification of the self as depicted in the personality of the modern individual on Social Networking Media, has led to social disintegration and the dissolution of interpersonal relationships. The parallel development of Artificial Intelligence applications and the growing dependence on algorithms and the online environment, led to the emergence of a new religion among technology enthusiasts. This new techno-religion of visual modernity is called Dataism and has as its God the Internet of All Things, worships data and has as its object of worship the smartphone, *par excellence*.

Orthodox Theology must critically investigate Dataism and the applications of Artificial Intelligence, in order to be able to provide solutions both to the modern individual and to civilization, which really need them to escape the dead-end, into which the deification of technology has led them with its messianic promises. Above all, it must establish tangible communities in parishes outside the online environment, where human relationships can truly mature, making human cooperation possible.